

NOMINAČNÉ TENDENCIE V TERMINOLÓGII MARTINA HEIDEGGERA

RENÁTA KANICHOVÁ, Katedra jazykov FiF UK, Bratislava

KANICHOVÁ, R.: Naming Strategies in the Terminology of Martin Heidegger
FILOZOFIA 64, 2009, No 3, p. 207

The terminological apparatus of M. Heidegger, reflecting a distinctive style of conceptual thinking, seems to be a complex, structurally ordered system: a fixed and a condensed idea of human existence. Lots of individual existentials, different in their meanings, forms and terminological values point to the creative and systematic efforts of the philosopher to find an appropriate name for each of the components of the analyzed significant structures of human being. The empirical study of Heidegger's terminology focuses on the most important naming strategies in creating terms and words with distinctive lexical structures, as well as on their functions. The aim of the paper is to unveil the mystery of the language structures of Heidegger's neologisms and to offer a key to decoding their meanings, making them more easily translatable.

Keywords: Naming – Gestalt-neologism – Transposition – Restructuring – Word-forming structure

1. Mágia jazyka spočíva v jeho štruktúre. Jedným z predpokladov pochopenia problematiky fundamentálnej ontológie, ako je vyložená v diele *Sein und Zeit*, je náležité dekódovanie svojrázneho jazykového kódu M. Heideggera na pozadí príslušnej filozofickej reflexie. Jeho terminologický fond tvoria poväčšine neologizmy s rôznotvárnymi konštrukciami a špeciálnym významom. Detailná, systematická analýza Heideggerových termínov, základom ktorej by bol komplexný rozbor vzťahu jednotlivých pojmov a príslušných termínov vo všetkých rovinách, by zabezpečila hlbší prienik do Heideggerovho zložitého, mnohohrstvového štýlu myslenia a jazyka a pomohla by vyriešiť aj pretrvávajúce translačné problémy. Vzhľadom na viaceré obmedzenia sa nateraz musíme uspokojiť aj s čiastkovým výskumom.

V príspevku *Terminologické neologizmy Martina Heideggera* (FILOZOFIA, roč. 53, 2008, č. 2) sme priblížili niektoré významné stránky Heideggerovho idiolektu a poukázali sme na jeho inovatívny prístup k tvoreniu osnovných filozofických termínov s osobitým explanačným potenciálom. Na vybraných termínoch sme ilustrovali reprezentatívne spôsoby terminologizácie, predovšetkým sémantickej a etymologickej, a naznačili problémy a možnosti ich translácie.

Aj tento príspevok má charakter len selektívnej analýzy. V rámci empirického skúmania Heideggerovej terminológie upriamime pohľad na hlavné nominačné tendencie pri produkcii filozofických termínov so svojráznou lexikálnou štruktúrou a vyzdvihneme strategickosť a funkčnosť aplikovaných slovtvorných spôsobov a postupov.

Mágia Heideggerovho jazyka, najmä jeho terminologických pomenovaní, korení v ich štruktúre, keďže analytik existencie majstrovsky využíva štruktúrne vlastnosti ne-

meckého jazyka. Dešifrovať funkcie a vzťahy štruktúrnych elementov v termínoch je krokom, ktorý ozrejmi svojské nominačné úsilie tohto filozofa, chápané aj ako prejav potreby popasovať sa s možnosťami i obmedzeniami jazyka v prospech vlastnej myšlienkovej koncepcie. Naším zámerom je poodhaliť tajomstvo, ktoré sa ukrýva v jazykových štruktúrach Heideggerových neologizmov, a ponúknuť kľúč na dekódovanie ich významu. Ilustračné príklady z diela *Sein und Zeit* (1967) dopĺňame ekvivalentmi z českého prekladu *Bytí a čas* (1996) a miestami predkladáme aj návrhy na domáce náprotivky, a to predovšetkým s úmyslom poukázať na faktory, ktoré ovplyvňujú náročnosť a komplikovanosť transferu Heideggerových existenciálov do iného jazyka.

2. Dynamický terminologický systém. Heideggerov jedinečný spôsob významového a jazykového štruktúrovania skutočnosti ľudského bytia sprevádza extenzívno-intenzívny rast terminologických jednotiek. Vlastnosť dynamickosti, ktorá je imanentná jeho terminologickému systému, súvisí s viacerými činiteľmi. Podrobnejším skúmaním možno dospieť k poznatku, že základným hybným princípom rozvíjania terminologického fondu u Heideggera je skutočnosť, že na jazykovej rovine sa prejavujú tie isté východiskové tendencie, aké sledujeme v jeho filozofii: zrieknutie sa tradície a radikalizácia v duchu pôvodnosti.

Z dôležitých prejavov postulovanej autenticity jazyka treba menovať narušenie continuity pri terminologickej nominácii, markantný príklon k nacionalizácii terminológie a selektívne využívanie externých jazykových zdrojov. Sprievodným javom Heideggerovho zámeru tvoriť originálne národné termíny výlučne domácimi slovotvornými prostriedkami, motivovaným proklamovaním rozchodu s tradičnými filozofickými iniciatívami, je relatívne nízky podiel internacionalizmov v skúmanom diele. Ojedinele sa vyskytujúce termíny cudzieho pôvodu využíva Heidegger najčastejšie vo funkcii etablovaných tradičných pojmov s pôvodným významom a tvarom alebo vo funkcii špecifikačných prívlastkov v združených pomenovaniach, ktoré majú status terminologických neologizmov (*apophantisches/hermeneutisches Als, existenzieller Entwurf, existenzialer Modus*). V uvedenom type viacсловných pomenovaní prevláda kombinácia cudzej a domácej zložky. V dôsledku nového pojmového uchopenia niektoré cudzojazyčné termíny Heidegger redefinuje (*Existenz, Faktizität*)¹ alebo zavádza úplne nové pomenovania s internacionálnym základom (*Existenzialität*). Svoje nominačné ambície smerom k pôvodnosti a individualizácii terminologických výrazov kompenzuje Heidegger aj produkciou formálne atypických hybridných derivátov typu *Ekstase, ekstatisch*.

Za najproduktívnejšie možno označiť Heideggerovo invenčné a funkčné využívanie celého spektra lexikálnych prostriedkov národného jazyka. Rôznorodosť jazykových foriem terminologických pomenovaní pôsobí ako závažný dynamizačný faktor. V minulom príspevku sme demonštrovali spôsoby konštituovania termínov-existenciálov na báze sémantickej terminologizácie bežných apelatív so všeobecnou referenciou a ukázali sme, že vznik neologizmov so špeciálnym pojmovým významom, je podmienený reštruktúraciou významových prvkov v rovine obsahu, a teda modifikáciou významu vždy v závis-

¹ „Das Sein selbst, zu dem das Dasein sich so oder so verhalten kann und immer irgendwie verhält, nennen wir Existenz“ ([1], 12).

„Die Tatsächlichkeit des Faktums Dasein, als welches jeweilig jedes Dasein ist, nennen wir seine Faktizität“ ([1], 56).

losti od existenciálnej interpretácie. Tento druh nominácie neprináša zmeny v rovine formy (*Gewissen, Sorge, Tod*). Z aspektu aktuálneho výskumu sú relevantné predovšetkým tie termíny, ktoré v dôsledku zmiešanej terminologizácie menia nielen svoj význam, ale aj formálnu podobu (*Nichtheit, Inwendigkeit, Umwillen*). Na vysokej derivačnej flexibilitate a variabilnej morfematickej štruktúre termínov, ako ukážeme ďalej, sa podieľa veľmi efektívne využívanie celej škály slovotvorných spôsobov a postupov, hlavne odvodzovanie, skladanie, reštruktúrácia, antonymizácia a ďalšie.

3. Štruktúrne typy termínov. V Heideggerových filozofických komunikátoch sú zastúpené rôzne štruktúrne typy termínov-neologizmov, a to od značkových slov, t. j. nemotivovaných termínov (*Ding, Welt*), cez jednoduché deriváty (*Befindlichkeit, Verborgenheit*), zložené termíny (*Gewissensruf, Innerweltlichkeit*) až po združené pomenovania (*eigentliche Erschlossenheit, Ständigkeit des Selbst*). Uvedené termíny ilustrujú najcharakteristickejší znak Heideggerovho idiolektu: vysoký podiel individuálnych termínov. Ambivalentnosť ich formálnej štruktúry odráža v nejednom prípade buď zvláštnu explicitnosť a s ňou súvisiacu opisnosť, alebo unikátnu kombinatoriku a nezvyčajne mystifikujúcu zašifrovanosť významu.

Jednotlivé neologizmy majú so zreteľom na logické členenie príslušnej terminológie svoje miesto v hierarchickom systéme termínov. Každý z uvedených existenciálov má v spätosti s príslušným konceptuálnym prístupom a interpretačným pozadím charakteristickú pomenovaciú hodnotu, a teda aj *špeciálny terminologický význam* a v danom ideovom rámci i *špecifickú terminologickú hodnotu*.

3.1 Jednoslovné deriváty. Pomerne frekventovaným jazykovým fenoménom v Heideggerových textoch sú terminologické novotvary-deriváty. Táto množina odvodených slov, ktorá zásadným spôsobom ovplyvňuje dynamické zmeny v skúmanom terminologickom fonde, sa vyznačuje nápaditou pestrosťou slovotvorných štruktúr so štandardnou i s neobvyklou konfiguráciou jazykových prostriedkov.

3.1.1 Vznik termínov na základe transpozície. Celý rad existenciálov je výsledkom sémanticko-slovotvornej terminologizácie. Časť z nich vznikla na báze transkategorizácie, t. j. zmenou slovnodruhovej platnosti východiskového slova. Heidegger cieľavedome využíva derivačnú potenciu rôznych slovných druhov – a to nielen plnovýznamových, ale i neplnovýznamových lexikálnych jednotiek –, čo mu slúži na vytváranie významovo i tvarovo svojráznych neologizmov.

V rámci transkategorizácie si všimnime substantivizáciu, čiže prechod rôznych slovných druhov do kategórie podstatných mien. Dominantnými východiskovými slovami sú slovesné neurčitky, ktoré slovnodruhovým prechodom v princípe nemenia svoj tvar. Prechod do kategórie substantív signalizuje v nemčine určitý člen (v danom prípade *das*) a veľké začiatkové písmeno. Na ilustráciu uvádzame fundamentálne existenciály, ktoré majú charakter základných spôsobov bytia pobytu. Základovými slovami termínov *Besorgen* (*obstarávaní*), *Verfallen* (*upadání*) a *Vorlaufen* (*předběh*) sú rovnozvučné dejové slovesá. S týmto typom termínov označujúcich spredmetnenie deja korešpondujú domáce náprotivky v podobe slovesného podstatného mena, v ktorom sa procesualnosť explicitne vyjadruje formantom *-nie*.

Substantivizáciou všeobecných slovies vznikli existenciály *Bedeuten* (znamenáni) a *Verstehen* (rozumění, porozumění), ktoré sa v *Sein und Zeit* vyskytujú aj v tvare so spojovníkom (*Be-deuten, Be-sorgen*). Usudzujeme, že obmenou lexikálnej štruktúry termínu, t. j. oddelením prefixu od základu slova spojovníkom, naznačuje Heidegger prítomnosť dvoch paralelných existenciálov a ich významov v rámci jedného jazykového útvaru. *Be-deuten* pozostáva z významov „bedeuten“ (znamenat) a „deuten“ (vykladať), *Be-sorgen* zahŕňa „besorgen“ (obstarat) i „sorgen“ (starat sa, mať starosť).² Produkcia súvzťažných dvojíc formálne odlišených spojovníkom je takisto významným činiteľom dynamických zmien v Heideggerovej terminológii.

Neobvyklými pomenovaniami nie sú ani substantivizované prídavia. Z prítomných prídaví je utvorený kľúčový termín *Seiendes* (súčno, resp. *jestvujúčno*).³ Transfer spodstatnených trpných prídaví, napríklad *Gefragtes, Gesuchtes, Geredetes*, do domáceho jazyka nie je jednoduchý. Zväčša sa substituujú opisnými výrazmi (*po čem se tážeme, co hledáme, o čem se mluví*), keďže v základe ich významu je dejový prvok (predmet, o ktorom sa hovorí... ktorý sa hľadá... ktorý je témou rozhovoru).

Osobitne treba vyzdvihnúť nápadnú formu termínov označujúcich rôzne mody bytosti, ktoré majú tvar substantivizovaných zvratných slovies. *Sichentwerfen* (sebezovrhováni), *Sichvergessen* (sebezapomenutosť), *Sichverweisen* (sebeodkazováni) ilustrujú substantivizáciu pravých reflexív, pričom reflexivizačná zložka v podobe zámena „sich“ má funkciu explicitného poukazu na vzťah subjektu k sebe samému a v spätosti s existenciálnou analýzou na fundamentálne dispozície človeka na sebareflexiu, k stále prítomnej zameranosti bytosti na seba samu. Sebaskúmanie a sebaopoznávanie ako konštitutívne zložky sebaidentifikácie a sebareflexie interpretuje Heidegger ako istý spôsob intencionálnosti, t. j. zameranosti na praktické konanie v zmysle potenciálnej alebo skutočnej sebarealizácie.

Vlastnosť nemeckého jazyka utvárať z každého slovného druhu podstatné mená využíva Heidegger skutočne dôsledne. V jeho komunikátoch preto nie sú zriedkavé ani substantivizované adverbiá (*Da, Hier, Jetzt, Worum*), neurčité zámená (*Man, Nichts*), ba ani spojky (*Umzu, Als*).

Na základe transpozície, spredmetnením deixie, vznikli aj formálne menej obvyklé termíny *Selbstheit* (být „sebou“) a *Ichheit* (jáskosť), ktoré sú motivované príslušnými zámenami s jasným referenčným vzťahom. Vnemeckej filozofii tento druh nominácie nie je nový, využíva sa už od čias G. W. F. Hegela. Zatiaľ čo po formálnej stránke *Selbstheit* a *Ichheit* nie sú lexikálne neologizmy, po sémantickej stránke kritérium novosti spĺňajú. Uvedené existenciály sú pregnantným označením výsledku sebaidentifikačných procesov bytosti na platforme autentickej existenciálnej možnosti. Existenciál *Selbstheit* s deiktickým príznakom vlastnej osoby (*ich selbst*), poukazujúci na vlastnosť výlučnej jednosti, by sa dal substituovať zastarávajúcim jednoslovným domácim náprotivkom *svojskost*

² „Diese Bezüge sind unter sich selbst als ursprüngliche Ganzheit verklammert, sie sind, was sie sind, als dieses Be-deuten, darin das Dasein ihm selbst vorgängig sein In-der-Welt-sein zu verstehen gibt“ ([1], 87).

„Die »übersichtliche« Umsicht des Be-sorgens *bringt* dem Dasein im jeweiligen Gebrauchen und Hantieren das Zuhandene *näher* in der Weise der Auslegung des Gesichteten“ ([1], 359).

³ Domáci náprotivok *jestvujúčno* pôvodne navrhol B. Valehrach. (Por. Filozofia, roč. 63, 2008, č. 2, s. 112 a 121).

alebo zloženým výrazom *samojedinosť*. Substituovať *Ichheit* domácim ekvivalentom je zložitejšie. Zo slovotvornej štruktúry je zrejmé, že motivantom je osobné zámeno 1. osoby. Daný termín predstavuje teda názov nositeľa s deiktickým príznakom (moja osoba). Analogicky utvorené pomenovanie *mojskosť* alebo *mojost'*⁴ je v slovenčine neštandardné. Dvojslovný termín *vlastné ja* by bol azda akceptovateľný, ale bolo by potrebné preskúmať jeho adaptabilnosť v kontexte.

Sebaidentifikačný motív pôsobí ako integrujúci činiteľ v množine existenciálov s identickým komponentom „selbst“ v slovotvornej štruktúre. Termíny, ktoré vytvárajú spoločné terminologické pole, vznikli buď kombináciou derivácie a kompozície (*Selbststauslegung*, *Selbstbesinnung*, *Selbstoffenbarung*), alebo skladaním (*Selbstding*, *Selbstsein*, *Selbstsorge*, *Manselbst*). Nechýbajú ani združené pomenovania (*selbstsicheres Dasein*, *Selbstlegung des Daseins*) a konštrukcie syntaktického charakteru prepojené so spojovníkom do kompaktného celku (*Man-selbst*, *Nicht-es-selbst-sein*). Terminologická produkcia, základom ktorej sú viaceré slovotvorné spôsoby vrátane reštruktúracie, t. j. preskupenia jazykových prostriedkov, je vlastným prejavom dynamizácie terminologického systému M. Heideggera.

3.1.2 Derivačné postupy s využitím afixácie. Individuálna kreativita pri tvorení nových termínov je dokladom Heideggerovho výnimočného koncepčného a jazykového potenciálu. Jeho dynamický filozofický systém vyniká terminologickými konštrukciami s vysokou derivačnou flexibilitou, základom ktorej sú pomenovania utvorené zo slovných základov a z prefixov a sufixov alebo ich kombináciou. Z produktívnych slovotvorných prostriedkov Heidegger hojne využíva sufixy *-heit*, *-keit* a *-ung*, pomocou ktorých tvorí čo do formálneho stvárnenia poväčšine štandardné termíny s abstraktným významom, ktoré sú jazykovým uchopením kardinálnych štruktúr bytosti. Najčastejšie však termíny tohto typu, keďže majú lexikálne pendanty v štandardnom jazyku, vznikajú sémantizáciou bežných apelatív, ako napríklad *Angewiesenheit* (*odkázanosť*), *Ausrichtung* (*zameranie*), *Aufsässigkeit* (*neodbytnosť*), *Auffälligkeit* (*nápadnosť*). Výnimku okrem iných tvoria existenciály tematizujúce modus reči: *Aufzeigung* (*ukazovanie*), *Ausgelegtheit* (*vyloženosť*), *Ausgesprochenheit* (*vyslovenosť*). Ide tu o deverbatíva pomenúvajúce výsledky činnosti, ktoré sa v slovnej zásobe nemeckého jazyka v tejto formálnej podobe nevyskytujú.

Uvedené derivačné morfémy využíva Heidegger veľmi funkčne aj pri produkcii neologizmov typu *Umweltlichkeit* (*svetskost nášeho okolí*), *Beiträglichkeit* (*prispívat k tomu, aby...*), *Ausgerichtetheit* (*zaměřenosť*), ktoré sú utvorené kombináciou dvoch slovotvorných postupov: derivácie a kompozície. V zátvorkách uvedené české substituenty odrážajú ťažkosti pri hľadaní adekvátneho ekvivalentu, ktorý by bol aj kontextovo optimálny. Najmarkantnejším prípadom je deverbatívum *Beiträglichkeit*, ktorého slovotvorným základom je sloveso „beitragen“ s bežným významom „prispiet“. V štandardnom jazyku daný termín nemá lexikálny pendant. Heidegger ho používa v kontexte svojich úvah o svete obstarávania ako pomenovanie istého spôsobu funkčnosti či užitočnosti. Z pohľadu kontextovej reprezentácie skúmaného existenciálu vyplýva, že bezprostredné okolie tvoria pomenovania základných povahových črt prostriedku (*Zeug*): *Dienlichkeit*, *Verwendbarkeit*, *Handlichkeit*. Spolu s *Beiträglichkeit* predstavujú konštitu-

⁴ Vzhľadom na nemecký termín *Jemeinigkeit* (*vždy moje*, resp. *vždymojost'*) by však toto pomenovanie mohlo byť ponímané ako súvzťažný termín k *Jemeinigkeit*.

tívne prvky prostriedku v jeho celosti (*Zeugganzheit*). V českom preklade im zodpovedajú opisné slovesné predložkové výrazy (*sloužit k...*, *být použitelný k...*, *hodit se k...*). Substituovať termín *Beiträglichkeit* domácim ekvivalentom v tvare substantíva je s ohľadom na daný kontext náročné, ak nie nemožné. Domnievame sa, že v tomto prípade sa nedá vyhnúť opisnosti: *funkcia (úloha) pomôcť...*

Veľká skupina abstraktných terminologických pomenovaní má aj záporovú podobu. Dané termíny spolu s termínmi so zápornou časticou *un-*, ktorá plní funkciu negácie slova, vytvárajú súvzťažné terminologické páry s opačným významom typu *konečnosť/ne-konečnosť* (*Endlichkeit/Unendlichkeit*), *autenticnosť/neautenticnosť* (*Eigentlichkeit/Uneigentlichkeit*). Formálna štruktúra týchto termínov nie je nezvyčajná, dané pomenovania sú utvorené konvenčne.

V ďalších paralelných dvojiciach však možno pozorovať Heideggerov zámer podriadiť svojej ideovej koncepcii aj jazykové konštrukcie. Radikalizácia ontologickej otázky znamená v Heideggerovej intencii zásadne aj radikalizáciu jazyka. Tento fenomén možno sledovať aj na antonymických pároch typu *Dienlichkeit/Undienlichkeit*, *Aufsässigkeit/Unaufsässigkeit* alebo *Ganzheit/Unganzheit*.

Všimnime si bližšie poslednú dvojicu termínov *Ganzheit/Unganzheit* (*celosť/necelosť*). Termín *Ganzheit* má vo vzťahu k existenciálnej analýze pobytu centrálne postavenie. Heidegger ním chápe existenciálne-ontologickú jednotu existenciality a fakticity, totalitu bytia na svete, život od jeho počiatku až po definitívny koniec so všetkými konštitutívnymi momentmi a existenciálnymi modmi. Pobyt je štruktúrovanou celosťou, je štruktúrne usporiadaným celkom, v ktorom príslušné štruktúrne prvky sú určené vzájomnými bytostnými vzťahmi. Celosť pobytu sa naplňa až završením života, smrťou.⁵

Existenciálno-ontologická dôležitosť termínu *celosť*, jeho dominantná funkcia vzhľadom na celé dielo *Sein und Zeit* sa prejavujú aj v hojnom výskyte zložených pomenovaní s príznačnou jazykovou štruktúrou so zhodným pravým slovným základom: *Bewandtnis-*, *Daseins-*, *Platz-*, *Seins-*, *Struktur-*, *Verfassungs-*, *Verweisung-*, *Wort-*, *Zeugganzheit*. Funkčným, opakovaným uplatnením rovnakého lexikálneho prostriedku v citovaných zloženinách Heidegger naplňa princíp systémovosti a docieľuje systémovú spätosť termínov v rámci vlastného terminologického systému. Konštitutívnym elementom pravidelnosti slovtvorných štruktúr terminologických jednotiek je spoločné tematické pozadie, resp. spoločný ideový motív. Tento jav jednoznačne dokumentuje vysoko uvedomelý prístup k tvorbe terminologických pomenovaní vzhľadom na príslušnú myšlienkovú koncepciu.

Kým termín *Ganzheit* má v štandardnom jazyku súvzťažnú lexému „die Ganzheit“, utvorenú z adjektíva „ganz“ s lexikálnym významom „úplný“, „celý“, terminologické opozitum *Unganzheit* je utvorené umelo a v súčasnom nemeckom jazyku nemá lexikálnu paralelu. Pri jeho konštituovaní sa Heidegger opieral o archaizmus „unganz“⁶ s bežným významom „necelý“. Termínom *necelosť* pomenúva Heidegger deficit celistvosti pobytu, ktorý pretrváva až do biologického konca ľudského života.⁷ Fundujúcimi slovami sú teda

⁵ „Das »Ende« des In-der-Welt-seins ist der Tod. Dieses Ende, zum Seinkönnen, das heißt zur Existenz gehörig, begrenzt und bestimmt die je mögliche Ganzheit des Daseins“ ([1], 234).

⁶ Porov. *Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm 1971.

⁷ „Dasein ist eine ständige »Unganzheit«, die mit dem Tod ihr Ende findet, undurchstreichbar“ ([1], 242).

apreciatívno-intenzitné adjektíva „ganz“ a „unganz“, ktoré sa odlišujú nielen mierou intenzitnosti (totálna/obmedzená miera), ale aj odlišnosťou na osi synchrónnosť – diachrónnosť.

Terminologický pár s rovnakým koreňom *Ganzheit/Unganzheit* vytvoril Heidegger s jasným zámerom. Súvzťažné termíny sú určené modom časovosti a časovosti prislúcha hodnota najhlbšieho zmyslu bytia. *Celosť* predstavuje ideálnu entitu, ktorá je na časovej osi vymedzená dvoma hraničnými bodmi. *Necelosť* je naopak entita, ktorej na temporálnej osi chýba krajný, koncový bod. Vzhľadom na obsah príslušných pojmov a ich koncepcné zakotvenie Heideggerovi nevyhovovali rýdzo sémantické antonymá, akými sú napríklad lexikálne antonymá *celosť/čiasťkovosť*, alebo *celosť/partikulárnosť*. Vo významovej štruktúre rôznokoreňových antonym nie je obsiahnutý relevantný sémantický príznak (časová limitnosť) vo vzťahu k bytiu pobytu. Antonymickou dvojicou s príznačnou jazykovou štruktúrou *celosť/necelosť* označuje Heidegger antropologicky chápané polárne kategórie, ktoré zastupujú krajné póly príslušného sémantického poľa. Stredný stupeň medzi nimi – vzhľadom na tematické a interpretačné pozadie, t. j. na každodennosť a dejinnosť pobytu – prislúcha existenciálu *bytie k smrti* (*Sein zum Tode*). Existenciálne-ontologicky poňatý existenciál je určený dvoma charakteristickými vlastnosťami: temporálnosťou a procesualnosťou. Absencia celistvosti, t. j. *necelosť* vzhľadom na štruktúrny charakter pobytu, sa popri temporálnosti vyznačuje aj prítomnosťou deficitných modov bytia, napríklad *naladenosť/nenaladenosť*, *zakrytosť/odkrytosť*, ktoré Heidegger tiež usúvzťažňuje do terminologických dvojíc. Motivácia termínu *Unganzheit* je transparentná a dekodovanie významu nevyžaduje špeciálnu etymologickú analýzu, a to napriek tomu, že východiskovým slovom je zastaraná záporová podoba adjektíva „unganz“.

Pri terminologickej nominácii v rámci derivačných postupov uplatňuje Heidegger aj postupy, pri ktorých aktivizuje menej produktívne, ba až periférne slovotvorné prostriedky. Z hľadiska slovotvornej formy dochádza ku konštituovaniu derivačných novotvarov s osobitou morfematickou štruktúrou. Tak napríklad pomocou poloproduktívneho formantu *-nis*, vytvára Heidegger nevšedné deriváty s abstraktným významom *Nahnis* (*blízkosť*), *Wahrnis* (*pravdivosť*) a *Verfängnis* (*zapletenosť*), ktoré v bežnej slovnej zásobe nemajú lexikálnu obdobu. Spolu s existenciálmi *Besorgnis* (*obava*), *Bewandtnis* (*dostaťnosť*) a *Versäumnis* (*opomenutie*) systémovo tvoria súbor termínov s rovnakou derivačnou morfémou.

Afixoidy *-mäßig* a *-haft* slúžia Heideggerovi na konštituovanie množiny adjektívnych a substantívnych derivátov s terminologickou platnosťou. Deriváty s odvodzovacou príponou *-mäßig* sa spájajú s významom „mať dimenziu označovaného“: *bewußtseinsmäßig*, *daseinsmäßig*, *lebensmäßig*; *Daseinsmäßiges*. Dvojslovný nemecký termín *daseinsmäßiges Sein* sa v českom preklade substituuje deskriptívnym viacslovným výrazom *byť ve způsobu pobytu*. Vzhľadom na slovenský ekvivalent *bytosť* nemeckého *Dasein* by sa termín *daseinsmäßiges Sein* dal substituovať domácim náprotivkom *bytie na spôsob bytosti*. Súvzťažnému termínu *daseinsmäßiges Seiendes* by potom vyhovoval slovenský ekvivalent *bytie na spôsob jestvujúcna*.

Deriváty s adjektívnym sufixom *-haft* (*gegenhaft*, *wesenhaft*, *zeughaft*; *Umhaftes*) sa spájajú s významovou zložkou „mať príslušnú vlastnosť“. Terminologický novotvar *Umhaftes* je konkrétnym prípadom neštandardne utvoreného substantívneho výrazu, kto-

rého slovotvorný základ netvorí plnovýznamová lexikálna jednotka, ale akuzatívna predložka „um“ s nenocionálnym významom (okolo).⁸ V nekongruenčnom terminologickom pomenovaní *das Umhafte der Umwelt* na prvý pohľad zaujme formálna stránka: opakované použitie štruktúrnej zložky „um“: v prvom prípade ide o predložku, v druhom o slovotvornú predponu. Tento spôsob nominácie nesie v sebe typické znaky literárneho expresionizmu vo vzťahu k tvoreniu slov s výraznou selekciou a kombináciou formálnych prostriedkov. Produkcia tohto termínu podlieha primárne sémantickým a štylistickým potrebám. Nemožno však vylúčiť ani vplyv módných dobových trendov. Heideggerovi tu ide predovšetkým o explicitné vyjadrenie vlastnosti priestorovosti a o štylistické zvýraznenie daného javu. Osobitá formálna podoba nemeckého termínu v tvare dvojslovného spojenia *das Umhafte der Umwelt*, do ktorej sa premieta Heideggerova sila imaginácie, skrýva v sebe poetický náboj, obraznosť i rytmickosť.

V češtine zodpovedá termínu *das Umhafte der Umwelt* („Das Umhafte der Umwelt und die »Räumlichkeit« des Daseins“; ([1], 66)) substituent syntaktickej formy *charakter světa našeho okolí nazvaný „okolo“* ([2], 86). V duchu ideovej osnovy fundamentálnej ontológie, a najmä vo väzbe na Heideggerov výklad termínu *Umwelt*, ktorý znamená svet pobytu v jeho každodennosti, t. j. domáce prostredie, navrhujeme nemecký termín s príslušným terminologickým významom substituovať domácim náprotivkom *obklopujúce domáce prostredie*.

3.1.3 Entfernen – Ent-fernen – Entfernung – Ent-fernung – Entfertheit – Entferntes. V tejto časti chceme upriamiť pozornosť na ďalšie významné fenomény Heideggerovej terminologickej invencie. Úsilie preniknúť až k základnému významu slov vedie tohto filozofa k zvláštnemu druhu analytického zaobchádzania s termínmi, u ktorých motivácia je neraz zastretá. Na tento účel využíva špeciálnu syngrafonému – spojovník. Napríklad novotvar *Ur-sache* sa nespája s významom *pôvodná vec*. Fundujúcim slovom nie je *vec (Sache)*, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať, ale príčina (*Ursache*). Spojovníkom, ktorý slúži na grafické znázornenie segmentácie termínu, Heidegger signalizuje zmenu na obsahovej rovine. Interpunkčné znamienko v tvare spojovníka plní dištingtívnu funkciu, t. j. je (podobne ako v prípade *Be-deuten a Be-sorgen*) istým spôsobom významovo relevantné. Stredohornonemecký výraz „ursache“ sa pôvodne klasifikoval ako zložený výraz s binárnou štruktúrou, v ktorom predpona „ur-“ vo vzťahu k základovému slovu označovala mimoriadne vysoký stupeň pôvodnosti.⁹ Následkom vplyvu filozofie a teórie vedy výraz „ursache“ sa dostáva do závislosti od latinského „causa“. Odčlenením pôvodnej derivačnej morfémy „ur-“ od základového slova spojovníkom dochádza k sémantickej modifikácii termínu. Z termínu *Ursache* s tradičným významom *príčina* sa vloženie spojovníka stáva špecifikovaná príčina v zmysle *causa prima*, t. j. *prvá príčina*.

Ako sme už načrtli, spojovník využíva Heidegger aj na systematické tvorenie súvzťažných dvojíc termínov s rovnakou lexikálnou formou, ktoré sa formálne odlišujú iba spojovníkom. Túto tendenciu dokumentujú aj ďalšie ilustračné príklady: *Erschlossen-*

⁸ V štandardnom jazyku sa lexéma so slovotvornou štruktúrou tohto typu nevyskytuje. V súčasnej nemčine sa stretávame s derivačnou morfémy *-haft* najčastejšie v kombinácii so substantívami, zriedkavejšie so slovesami.

⁹ Por. *Das Deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, online, Bd. 24.

heit/Er-schlossenheit, Mitteilung/Mit-teilung, Vorstruktur/Vor-struktur. Paralelné dvojice termínov sú v polárne protichodnom vzťahu, predstavujú teda formálno-sémantické antonymá.

Ďalším Heideggerovým špecifikom je vedomé tvorenie slovotvorných radov z termínov s nápadnou lexikálnou formou. Pomenovania patriace do jedného slovotvorného radu sa vyskytujú v kombinácii s jednotným prefixom, raz prepojeným so spojovníkom, inokedy bez neho, a s rozličnými sufixálnymi derivačnými morfémi. V horizonte autorových nominačných dispozícií príslušné pomenovania demonštrujú uvedomený prístup k systémovosti, tendenciu k využívaniu slovotvornej potencie slov a ich derivačných možností. Na druhej strane dokumentujú prílišné ľpenie na pluralite pomenovaní. Napriek hypertrofii terminologických novotvarov však nejde o samoučelný postup. Tento fenomén veľmi dobre ilustruje komplex termínov so slovotvorným základom „entfern-“, ktoré označujú rozličné mody bytia: *Entfernen/Ent-fernen, Entfernung/Ent-fernung, Entferntheit, Ent-ferntes*.

Motivačnými faktormi vo vzťahu k súvzťažným termínom s mierne odlišnou formálnou štruktúrou sú motivujúci význam základového slova a interpretačný rámec, v ktorom Heidegger objasňuje antropologickú povahu priestorového bytia vo svete. Abstrahujú od tradičného chápania priestoru v zmysle univerzálnej kategórie, označujúcej istú formu prejavu materiálneho bytia, priestor vymedzuje ako bytostne určenú dimenziu. Avšak aj takýto bytostný priestor je svojím spôsobom „metrická“ dimenzia, t. j. je merateľná človekom a jeho vzťahom k okolitému svetu. Tu vystupuje miera blízkosti, resp. vzdialenosti človeka k predmetom a veciam, ktorú odráža základný modus bytia človeka, bežne nazývaný orientácia (vo svete), a v kontexte Heideggerovho výkladu aj termín *Ausrichtung* (česky *zaměření*).¹⁰

Dominantným existenciálom v danom terminologickom rade, označujúcim faktický spôsob existencie pobytu určený bytím vo svete, je *Entfernung* (*oddálení*). Tento existenciál vznikol sémantickou terminologizáciou bežného apelatíva „die Entfernung“ s lexikálnym významom „vzdialenosť“. Rovnozvučný termín *Ent-fernung* (*od-dálení*) s paralelnou slovotvornou štruktúrou sa formálne odlišuje iba spojovníkom. Vzhľadom na neodlučiteľnú predponu *ent-* s lexikálnym významom „proti“, čo navodzuje negáciu základového slova a v spojitosti so spojovníkom dvojité negácie, predstavujú súvzťažné termíny kontrastný terminologický pár. Zmena slovotvornej štruktúry vyvolala zmenu významovej štruktúry termínu. Súvzťažné termíny *Entfernung/Ent-fernung* predstavujú v existenciálnej interpretácii dva navzájom protichodné faktické mody bytosti.

Existenciál *Entfernen* („Entfernen besagt ein Verschwindenmachen der Ferne, das heißt der Entferntheit von etwas, Näherung“ ([1], 105)) vysvetľuje Heidegger v citovanom kontexte troma pomenovaniami, ktoré majú platnosť relevantných sém. *Entfernen* vymedzuje neterminologickým deskriptívnym dvojslovným výrazom „das Verschwindenmachen der Ferne“ (zrušenie diaľky), s ktorým korešponduje výraz „Entferntheit von etwas“ (vzdialenosť od niečoho), označujúci výsledok procesu priblíženia. Samotný proces približovania pomenúva Heidegger v ďalšej sekvencii dejovým substan-

¹⁰ „Das Dasein hat als ent-fernendes In-Sein zugleich den Charakter der *Ausrichtung*. Jede Näherung hat vorweg schon eine Richtung in eine Gegend aufgenommen, aus der her das Ent-fernte sich nähert, um so hinsichtlich seines Platzes vorfindlich zu werden. Das umsichtige Besorgen ist ausrichtendes Ent-fernen“ ([1], 108).

tívom „Näherung“ (priblíženie).

Paralelný termín so spojovníkom, *Ent-fernen* (od-dalováni), interpretuje Heidegger ako spravidla uvážlivé priblíženie v zmysle zaobstarania, poskytnutia, sprístupnenia. Na značnej významovej nejasnosti týchto existenciálov (odhliadnuc od problematikosti ich prekladu) sa podieľa nevšedné zaobchádzanie s prefixom *ent-* a s príslušným interpunkčným znamienkom. Neprízvučnú, neodlučiteľnú predponu *ent-* spolu so spojovníkom využíva Heidegger na zexplicitnenie negácie, v dôsledku ktorej sa radikálne mení sémantická štruktúra slova. Ide tu o špeciálny prípad úmyselnej stimulácie vnútro-slovných antonymie, t. j. enantiosémie, ktorou sa dosahuje protichodnosť významu terminologických dvojíc *Entfernung/Ent-fernung*, *Entfernen/Ent-fernen*.

3.2 Zložené termíny. V Heideggerových komunikátoch sú hojne zastúpené aj termíny zložené, často so spoločným, a ako zdôrazňuje T. Münz v ([3], 162), niekedy iba so zdanlivo spoločným základom. Osobitá je štruktúra kompozít, v ktorej prvú zložku tvorí predložka alebo príslovka: *Mitdasein*, *Mitwelt*; *Innenleben*, *Außenwelt*. Frekventovaný je výskyt kompozít so zhodnou druhou zložkou, a teda so zhodným motivantom. Dané termíny vytvárajú v rámci istého tematického okruhu širšie terminologické pole: *Dasein*, *Mitsein*, *Selbstsein*, *Sosein*, *Aussein*, *Daßsein*. Identický základ slova síce zaručuje systematickosť termínov, no u Heideggera tendencia tvoriť reťazce termínov pozostávajúce z pomenovaní kompozičného typu s rôznym stupňom terminologickosti a z dvoj- a viac-slovných pomenovaní, v ktorých sa opakuje ten istý slovotvorný základ, je dokladom expanzívneho produkovania terminologických jednotiek v rámci istého tematického priestoru. Na ilustráciu tohto javu uvádzame príklady so slovotvorným základom „sicht“:

- *Umsicht*, *Nachsicht*, *Rücksicht*, *Hinsicht*, *Vorsicht*;
- *umsichtige Vorsicht*, *das umsichtsfreie Entdecken*;
- *umsichtig-besorgendes In-der-Welt-sein*, *besorgend-umsichtiges Dasein*, *umsichtig besorgendes Begegnenlassen*, *umsichtig-auslegende Umgang*.

Domnievame sa, že týmto metodickým prístupom Heidegger realizuje svoj zámer, a to jazykovými prostriedkami špecifikovať isté tematické pole, resp. pomenovať ideové motívy a súčasne stimulovať myšlienkovú a interpretačnú hĺbku. Na druhej strane príznačný „ponor“ do jazyka a jeho štruktúr prispieva nielen k významovej špecifikácii termínov, ale aj k zexplicitneniu korelačnej závislosti medzi príslušnými termínmi. Návrat k fundamentálnym štruktúram jazyka s istými významovo-výrazovými štruktúrami zabezpečuje Heideggerovi možnosť uchopiť nové pojmové inštrumentárium a pomenovacím aktom podporiť originálnu filozofickú reflexiu. Štruktúry jazyka tak prispievajú k odhaľovaniu a zároveň ku konštruovaniu heideggerovsky osobitej štrukturácie skutočnosti. Pôsobenie tohto fenoménu chápeme na pozadí Heideggerovej reinterpretácie gréckeho pojmu *λόγος* vo význame reč (*Rede*). V jeho ponímaní *λόγος* odhaľuje to, o čom sa hovorí. Reč je podľa neho modus vyjavovania, odhaľovania a zviditeľňovania toho, čo sa po najprv a spravidla neukazuje ([1], 32).

3.2.1 Osobitosť kompozičných typov termínov. Z menej štandardných kompozičných slovotvorných postupov, ktoré Heidegger využíva na tvorenie nekonvenčných jednoslovných termínov spojených do jednotného celku bez spájacej morfémy, treba spomenúť tzv. juxtapozíciu. Ide o nevlastnú kompozíciu, výsledkom ktorej sú jazykové kon-

štruktúrie prevažne binárnej štruktúry, ktoré sa utvorili zo syntagmatických spojení. Druhý, resp. posledný komponent juxtaponovaných kompozít (tzv. zrasty) tvoria zväčša a) pomocné slovesá: *Gestimmtsein* (naladenosť), *Gewählthaben* (akt volby), *Angerufenwerden* (býť volán); zriedkavejšie b) modálne slovesá: *Seinkönnen* (moci býť), *Selbstseinkönnen* (moci býť sebou), *Ganzseinkönnen* (moci býť celý); *Verfügenwollen* (vúľe disponovať); c) sloveso „lassen“ s trpným významom: *Bewendenlassen* (s niečím vystačiť), *Sehenlassen* (nechávať vidieť), *Vernehmenlassen* (nechávať postrehnúť, pojiť) a d) plnovýznamové slovesá: *Rufverstehen*, *Anrufverstehen*, *Welterkennen*.

Symptomatickou črtou pritom je to, že aj juxtaponované slovesá s rovnakým slovo-tvorným základom vytvárajú terminologické rady: *Schuldigwerden*, *Schuldiggewordensein*, *Schuldigwerdenkönnen*, *Schuldigseinkönnen*.

Špecifický prípad tvoria juxtapozitá, v ktorých jednotlivé komponenty syntagmy sú prepojené spojovníkom. Základom takto synteticky a kompaktné utvorených termínov sú hlavne voľné slovné spojenia (*Gewissen-haben-wollen*, *In-der-Welt-sein*), no nechýbajú ani ustálené slovné spojenia (*Für-wahr-halten*, *An-sich-sein*, *Zu-verstehen-geben*). Nevšedná podoba uvedených termínov nie je výsledkom Heideggerovej rozmarnosti vo vzťahu k jazyku, ale prejavom tendencie k ekonómii výrazu v zmysle hutnosti v rovine obsahu i formy. Daný typ termínov reprezentuje analyticko-syntetický spôsob verbalizácie rôznych dimenzií ľudského bytia, osobitne vzťahu človeka k sebe samému.

3.3 Združené pomenovania. Spomedzi viacсловných terminologických pomenovaní najvyššiu terminologickú hodnotu majú rozložiteľné terminologické spojenia, ktoré sú výsledkom procesu multiverbizácie. Elementy takýchto slovných konštrukcií majú platnosť autonómnych termínov kľúčového významu, ktoré spolu s inými odbornými pomenovaniami vytvárajú viacсловné termíny:

- *faktisches Dasein*, *uneigentliches Dasein*, *existierendes Dasein*, *besorgendes Dasein*, *geworfenes Dasein*, *verfallenes Dasein*, *alltägliches Sein des Da*, *sich verstehendes Dasein*;
- *Ganzheit des Daseins*, *Selbstheit des Daseins*, *Unabgeschlossenheit des Daseins*.

Podčiarknuté výrazy v citovaných kongruenčných a nekongruenčných pomenovaniach predstavujú dominantné tematické zložky Heideggerovej analýzy hlavných štruktúr ľudského života. Zdôraznené prívlastky tu vystupujú vo funkcii spresňujúcich lexikálnych prostriedkov s jasnou terminologickou platnosťou. Odvodené sú z tzv. ontologických termínov, t. j. z jedinečných fundamentálnych existenciálov *Faktizität*, *Uneigentlichkeit*, *Existenz*, *Besorgen*, *Verfallen*, *Alltäglichkeit*, *Verstehen*, *Ganzheit*, *Selbstheit*, *Unabgeschlossenheit*.

4. Záver. Heideggerov terminologický fond, reflektujúci istý štýl koncepčného myslenia, sa javí ako zložitý, štruktúrne usporiadaný systém, predstavujúci fixáciu a kondenzáciu filozofickej myšlienky o ľudskej existencii. Za vysokým počtom individuálnych termínov-existenciálov, odlišných svojím významom, formou a terminologickou hodnotou, vidno tvorivé, ale súčasne systematické, uvedomelé a svojím spôsobom i disciplinované úsilie filozofa nájsť pre jednotlivé komponenty analyzovaných významových štruktúr bytia človeka príhodné pomenovanie. Súhrne možno konštatovať, že tak, ako je štruktúrovaná a hierarchicky vybudovaná Heideggerova filozofická koncepcia, reflektujú-

ca ontologicko-existenciálnu otázku človeka, prezentovanú v diele *Sein und Zeit*, premyslene je organizovaná aj jeho terminológia. Na tomto fakte nič nemení ani poznatok o presýtenosti Heideggerovho diela terminologickými pomenovaniami, ani problémy s ich klasifikáciou, systematizáciou a napokon i s prekladom.

Analýza filozofických termínov z diela *Sein und Zeit* ukázala, že pri nominácii formálne a sémanticky svojráznych pomenovaní využíva Heidegger primárne slovotvorné prostriedky národného jazyka. Singulárnosť terminologického významu dosahuje rôznym spôsobom. Na vybraných príkladoch sme demonštrovali, že prevláda dôsledný výber a kombinácia rôznych pomenovacích prostriedkov s nocionálnym i nenocionálnym významom. V týchto pomenovaniach sa forma do istej miery stáva dominantným nástrojom na vyjadrenie špeciálneho obsahu. Heidegger pri produkcii termínov nielenže favorizuje domáce nominačné prostriedky a účelne využíva celý potenciál štruktúrnych vlastností nemeckého jazyka, ale revitalizuje i niektoré staršie výrazové prostriedky s ich pôvodným formálnym stvárnením a významom. Za jednoduchosťou vonkajšej formy treba neraz hľadať hĺbku a zložitosť významovej štruktúry. Transfer týchto termínov do iného jazyka je problematický nielen vzhľadom na divergentnosť nominačných možností a štruktúrnych vlastností príslušných jazykov, ale aj vzhľadom na sémantický postup využívajúci genetickú motiváciu. Problémy s dekodovaním Heideggerových termínov môže vyriešiť systematická lingvistická analýza, ktorá by bola aj príslubom uceleného prekladu kľúčového diela jedného z najvýznamnejších reprezentantov filozofického myslenia 20. storočia.

LITERATÚRA

- [1] HEIDEGGER, M.: *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1967.
- [2] HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh 1996.
- [3] MÜNZ, T.: Kann man Heidegger ins Slowakische übersetzen? In: Dietrich Papenfuss – Otto Pöggeler (Hrsg.): *Zur philosophischen Aktualität Heideggers: Symposion der Alexander von Humboldt-Stiftung vom 24.-28. April 1989 in Bonn-Bad Godesberg. Bd. 3: Im Spiegel der Welt: Sprache, Übersetzung, Auseinandersetzung*. Frankfurt: Klostermann 1992, S. 160 – 164. – LS: Phil 900 HEID 73-3

PhDr. Renáta Kanichová, PhD.
Katedra jazykov FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
SR